

Драгана Вукићевић
 Филолошки факултет, Београд

О СЕИЗМОГРАФИМА СТВАРНОСТИ И ПОДВИЖНИЧКОМ ЧИТАЊУ

Душан Иванић, *Књижевна периодика српског реализма*,
 Институт за књижевност и уметност, Матица српска,
 Београд, Нови Сад, 2008.

Постоје многобројни разлози да се књига *Књижевна периодика српског реализма* не напише. Све је тако далеко од уобичајених „лакших“ почетка истраживача који је у радној соби са критичким издањем пред собом. Грађа није на једном месту нити је сачувана у потпуности – у горој варијанти изгубљени су сви бројеви, у бољој – само одређени. Ако се људској немарности и случају дода и бомбардовање Народне библиотеке – истраживачки напор уместо ка директној интерпретацији преусмерава се ка реконструкцији. Пут заобилазан и дуг. Тешка приступачност сачуване грађе од истраживача захтева и време и просторна измештања од једне библиотеке до друге у потрази за изгубљеним текстовима. Проналажањем часописа и комплетирањем годишта не завршава се припремна фаза рада. Неретко, нарочито у хумористичко-сатиричним часописима, прилози су или анонимни или под псеудонимом. *Попис имена, шифара и псеудонима* открива авантуру читања, атрибуцију, која је претходила анализи грађе. Импресиван је нарочито попис Змајевих псеудонима и шифара (неких од раније познатих, неких откривених), којих има преко сто.

Други разлог за одустајање лежи у обимности грађе. Она се не може ваљано ишчитати у једном истраживачком заносу. Проучавање четвородеценијске часописне продукције захтева и деценијску посвећеност. *Књижевна периодика српског реализма* плод је дугогодишњег Иванићевог рада прво у оквиру пројекта Историја српске књижевне периодике, који је покрену Институт за књижевност, затим у току израде докторске дисертације прерађене и публиковане под насловом *Забавно-поучна периодика српског реализма*, а затим и кроз засебна истраживања одређених часописа.

Трећи обесхрабрујући разлог лежи у самој природи часописа – у њиховој ефемерности. Они су осмишљени да трају из броја у број – њима се заправо тренутно бавимо (њихов разлог постојања јесте управо актуелност – опис часа), а у тренутку њиховог настанка можемо их (што најчешће чинимо) читати фрагментарно. Зато је писање синтетичке студије о периодици српског реализма попут узводног пливања, читање насупрот и упркос јаким струјама – читати као целину и уз то још уопштавати оно што је по својој бити дисперзивно, разнолико, презентоцентрично и у том смислу тренутачно. Ако је тематска и жанровска разуђеност карактеристика сваког часописа, онда се може замислити прогресија дисперзије свих прилога у часописма које је аутор монографије ишчитао. У *Појису наслова периодичних издања* набројано је преко 350 часописа, било оних који су засебно обрађени, било оних који су доведени у неку поредбену везу са периодиком српског реализма. С обзиром на најчешћу страначку искључивост читалаца који су били савременици ових часописа, није претерана тврдња да је њихов најревноснији читалац не онај који их је читао у тренутку излагања, већ онај који је писао монографију о њима у времену у коме они више нису актуелни.

Четврти обесхрабрујући разлог такође лежи у самој природи часописа који су истовремено и целина (јединство текстова које уређује један човек), али и „скуп целина“ (потпуна морфолошка самосталност прилога). Часопис је дакле и контекст који утиче на значење прилога, али и место (медиј) који не утиче. То подразумева једну „амбивалентну“ истраживачку позицију – неку врсту непрестане опрезности у доношењу заводљиво уопштавајућих судова о часопису као целини, као и слободу „отискивања“ од малих целина, прилога од којих се он састоји. Код Иванића као да једна врста читања држи на узди ону другу – овако „контролисано“, унутар себе субверзивно читање за последицу има двовалентност саме студије – она је и књижевноисторијска студија и лексикон. Њоме се стиче целовит увид у књижевну периодику српског реализма као и фрагментарни увид у одређене „одреднице“ – појединачне часописе, прилоге, дају се уреднике, сараднике, портрети аутора и сл. Значај Иванићеве студије је управо у њеној двовалентној природи, у смењивању индуктивног и дедуктивног приступа, библиографских белешки, каталога, пописа и аналитичко-синтетичких коментара.

Тешкоће постоје и у одређењу временских међаша будући да су часописи често одражавали хетеропоетичност доба. Реалистичких прилога било је и у протореалистичкој *Матици* или *Вили*, као и у

постреалистичком периоду (нпр. Матавуљеви текстови у *Српском књижевном гласнику*, промена уређивачке концепције у *Босанској вили*),¹ али аутор предност даје периоду доминације реалистичке норме и часописима преко којих се та доминација остваривала. То су часописи кој су излазили 70-их, 80-их и 90-их година 19. века, делимично и у првој деценији 20. века. Називи поглавља разоткривају план студије, начин „овладавања“ разноврсном грађом: „Оно што је изгледало или хтјело бити несводљиво, лично, различито, нашим уопштавањем постаје једна морфолошка, семантичка, жанровска или књижевноисторијска класа.“ (434) Иванић уједињује хронолошку и типолошку класификацију и сву грађу разврстава у шест целина: 1. *Књижевно-научна периодика*, 2. *Књижевна периодика*, 3. *Забавно-поучна периодика*, 4. *Мјешовите врсте*, 5. *Календари и годишњаци*, 6. *Књижевности у политичкој и политичко-књижевној периодици*.

Унутар сваке целине часописи су хронолошки разврстани и појединачно описани и то по одређеном плану: а) кратак библиографски опис, б) уводна студија о часопису, в) анализа најзаступљенијих жанрова/тема/рубрика. Тако на пример опис часописа *Отаџбина* састоји се из а) библиографске белешке, б) уопштеног приказа часописа у којем се одређује његов књижевноисторијски значај, износе подаци о уреднику, сарадницима, претплатницима, идеолошкој оријентацији и в) поглавља посвећених различитим типовима прилога. У поглављу *Проза* Иванић уочава концентрацију великог броја, за реализам најрепрезентативнијих приповедних и романескних текстова, и заступљеност свих фаза/модела српске реалистичке прозе – у *Отаџбини* су објављивали Шапчанин, Игњатовић, Љубиша, Глишић, Лазаревић, Веселиновић, Матавуљ, Нушић. За разлику од доминације домаћих реалистичких прозних облика, у поглављу *Преводна проза* уочена је отвореност према различитим традицијама – од романтизма, реализма до модерне. Преводе се: Пушкин, Толстој, Манцони, Брет Харт, Мопсан. У поглављу *Поезија* по значају су издвојени Ђура Јакшић, В. Илић, као најплоднији Владимир М. Јовановић, од песника старије генерације Јован Илић. *Епика у стиху* је заступљена кроз радове Јована Илића, Стевана Каћанског, Николе В. Ђорића, Драгомира Бразака, а по значају су издвојене песме Војислава Илића *Рибар*, *Милева* и *Усамљени гробови*. *Преводна поезија* је заступљена кроз

1 О смењивању реалистичких културних образаца и књижевних идеја у периодици и стварању модерне в. Весна Матовић, *Српска модерна*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2007.

лирику Ариоста, Гетеа, Ламартинија, Поа, а превод Пушкиновог *Јевгенија Оњегина* је препознат као „први потпуни и релативно успио превод на српски“. У поглављу *Драмски облици* набројани су прилози од малог значаја, преко драма награђиваних на конкурсима Матице српске, популараних драма Милоша Цветића или Милована Глишића, до радова Драгутина Илића који су „сачували свој књижевноисторијски значај“. У поглављу *Наука о књижевности/Књижевна критика /Позоришна критика* представљена је разноликост критике која се тицала различитих подручја и која је часопису давала „енциклопедијски ефекат ревије за сва актуелна питања“. Истакнуте су критике Андре Николића, издвојена рубрика „Позоришни преглед“ која је била поверена С. Вуловићу и Драгомиру М. Јанковићу. За текстове објављене у овој рубрици Иванић примећује: „Иако с атрибутом позоришна, та критика је позоришту (извођењу, глумцима) давала једва коју реченицу, а опширно улазила у историјат књижевних појава и покрета.“ (80)

Ако се упореди простор посвећен одређеним часописима, лако се могу уочити они којима се даје приоритет. У уводној студији Иванић додатно објашњава зашто је дато посебно место часописима *Спармали* и *Дело*. Обимнији прилози су имали циљ да употпуне празнину у монографској обради важних гласила (већ су раније објављене монографије о *Јавору*, *Сиражилову*, *Ошацибини*, *ЛМС*, *Српском прегледу*...).

Читање часописа упркос свим набројаним тешкоћама има и својих дражи. Иако нас од реалистичке штампе дели више од једног века, стиче се утисак да се њеним читањем лако измештамо из наше временске перспективе у ондашњу. То *задржавање времена* опште је својство часописа и последица је синхроног читања. Ми из будућих времена нисмо њихова циљна група. Због те презентоцентричности, у њима објављени прилози увек делују за степен „реалистичније“ у односу на своје монографске еквиваленте. Реалистичност препознајемо у елементима стварносног, у везивању прилога за тренутак сада и овде (час-опис), у дубокој испреплетености грађе са економском, друштвеном, политичком, не само културном реалности сарадника². Не чини нам се претерана тврдња да је после читања студије о периодици реализма другачије разумевање „историчности“ текста. Време, макар било прошло, више није моновалентна „исписива“ величина. Иванићева студија управо почива на тумачењима поливалентности времена – на непрестеном укрштању различитих

2 О томе опширеније у раду *Специфичности књижевних облика у периодици епохе реализма*. Рад треба да се објави у часопису *Књижевна историја*.

традиција које су у динамичним односима – компетенције, субординације, доминације, асимилације и сл. Управо су часописи места укрштања ових различитих сила „означавајућих пракси“, које нам се из дијахроне перспективе чине хомогенијим него што су одиста биле.

Будући да се у периодици укрштају интеграционе силе савремености са силама текста, „цитати живота“ се препознају у паралелама, „преносивости текста“ – читаоцем упоређивању представе коју је гледао са позоришном критиком³, читању јавног предавања које је непосредно пре објављивања часописа слушао, „проверавању“ кореспондентности сатиричних текстова са сопственим виђењем политичке или културне стварности, читању некролога после сахрана...⁴ Иванићева студија је стога корисна и као хроника културног живота – извештавање о раду одржених институција (*Мајице српске*, *Српског научног друштва*, школа, академије) или текућем културном животу (позоришни репертоар, гостовања, књижевне афере). Кроз податке о уредницима, сарадницима и читаоцима, аутор монографије открива и „позадински“ живот текста (друштвене анимозитете, стереотипе). Тако на пример, несугласице између Љ. Неђића и уредништва *Дела*, по мишљењу аутора, добар су пример „преношења политичких мјерила на књижевност (конзерватизам, аристократизам/антидемократизам)“. Нарочито је корисно следити ауторово мапирање како друштвеноисторијских тако и личних (родбинских, породичних, професионалних, интимних) података, који за нас нису редувантни као за раније читаоце који су делили стварносни хоризонт са уредницима и сарадницима часописа. Иванићеве контекстуализације у том смислу омогућавају прецизније разумевање алегоричних, сатиричних, породичних и алузивних текстова. Тек уз помоћ „додатног“ знања и савремени читалац може да дочара „исклизнуће текста“ у алузивни простор – повеже фикцијске фигуре са историјским личностима, одређене описе радњи са конкретним дешавањима и сл. Иза карикатура, хипербола, инвектива, инсинуација, персонификација – Иванић у прототипској позадини разоткрива изгубљено и поново нађено време једног читања које је давно иза нас... Истовремено, упркос заводљивој актуелности часописних прилога и доживљају

3 О специјализованим позоришним часописима, в.: Марта Фрајнд: Позоришна периодика – покушај дефинисања особености, проблема и типологије, *Прилози за историју српске књижевне периодике*, Београд, 1990..

4 В. Милица Бујас, Марија Клеут, Горана Раичевић, *Библиографија српских некролога*, Нови Сад, 1998; Ана Ђосић-Вукић, *Јанко Веселиновић у некролозима*, у: Јанко Веселиновић, проза, периодика, позориште, Београд, 2006.

„временовности“ коју они носе, аутор не заборавља да текст није ништа више (и ништа мање) него текст и да се он ствара по одређеним текстуалним стратегијама. Зато су осим података о генези и ширем друштвеноисторијском контексту појединих прилога (нпр. песма *Отаџбина* Ђ. Јакшића) значајне и анализе приповедних, генеолошких, версификацијских или стилских специфичности анализираних прилога.

Студија о периодици реализма упућује на једну битну разлику између часописног и монографског читања, јер између аутора и читаоца умеће једно посредно „уредничково“ читање. Већ сам избор текстова који ће се штампати (учинити приступачним читалачкој публици) утиче на креирање актуелних тема и стварање вредносне лествице. Уредничково одобравање текстова и разврставање у одређене рубрике, прављење редоследа текстова, такође је начин сугерисања интерпретације текста. Та „сугестија“ видљива је нпр. у прилозима у *Црногорки*, у опредељењу за историјску тематику (ту је објављен Матавуљев *Ускок*), у *Босанској вили* у фаворизовању националне тематике (ту своју историјску прозу објављује Стеван Сремац). Иванић стога посебно место придаје фигури уреднику, нарочито у „змајевском“ моделу часописа, у коме је уредник-писац истовремено и главни сарадник листа и уводним чланцима који су неретко откривали полемички набој између различитих уредничких концепција.

У монографији су уочене и одређене (од самих прилога шире) целине - ланци текстова (текст аутора + текст првог критичара + текст другог критичара), уније текстова (рубриком, као надређеном целином, повезани прилози који су излазили у више различитих бројева) и уније читалаца (повезују се сарадници истог часописа, или стварају уже читалачке групе, парови читалаца). Треба истаћи Иванићеве анализе рубричних целина, рубричних „збирки“ карактеристичних за Змајеве хумористичко-сатиричне часописе. Нарочито се инсистира на комуникативној димензији часописа – како оној експлицитној (писма уредника читаоцима, одговори уредника и сарадника, коментари и писма читалаца) тако и оној имплицитној (аутор→читаоци, критичар→писац и сл.)⁵. Индикативна је и популарност одређених поступака и жанрова који директно почивају на дијалогским аспектима текста – пародије,

5 Илустративно је посредно обраћање Глишића српским читаоцима приповеткама *Прва бразда* и *Тетика Деса* (нису случајно објављене у листу *Домаћица*, 1885) или утицај критика Андре Николића на тематско-мотивско преусмеравање управо према причама са породичном тематиком и ликовима жена (критка која је претходила писању поменутих прича објављена у *Отаџбини*, 1880).

пастиши (аутор→други аутор), критика критике (критичар→други критичар), критичке пародије (писац→критичар).

Комуникацијски аспекти - разоткривање динамичног процеса означавања настало у интеракцији аутора, уредника и читалаца – нарочито су дошли до изражаја у анализи оних часописа који су диреткно било усмерени на одређен тип читалаца. Иванић учова да се женска читалачка публика мапира већ у периодици Доситејевог времена, да се на њу рачуна профилисањем одређених рубрика, а потом и специјализованих часописа. За гино критику, али и историју приватног живота, нарочито су подстицајне анализе часописа *Домаћица*, *Српкиња*, *Женски свети*, *Женски забавник*, *Посесирима*. Други тип чине верски оријентисани читаоци и њима намењена гласила: *Хришћански весник*, *Глас православаља*, *Глас истиине*, *Истиина...*), или часописи намењени деци и омладини (*Радован*, *Голуб*, *Невен*, *Српче...*), као и струковни листови (*Цариник*, *Занатлијски савез*, *Топографски весник*, војни лист *Српска стиража*) или стручни (службени) часописи – *Просветни гласник*, *Просветиша*.

У поглављу *Књижевност у политичкој и политичко-књижевној периодици* Иванић демаскира одређене „означавајуће праксе“, начине на које су се хомогенизовале идеје захватајући и саму фикцију. Посебно се анализира либерално-национална штампа у Аустро-Угарској (*Застава*, *Панчевац*, *Граничар*, *Глас народа*, *Браник*, *Садашњост...*) и Србији (*Српска независност*, *Српска застава*, *Српство...*), штампа програмског реализма (од С. Марковића до радикала и социјалиста), напредњачка штампа (*Шумадија*, *Видело..*), прорезимска штампа у Аустро-Угарској (*Недељни лист*, *Српски дневник*), штампа у Хрватској (*Српски лист*, *Српски глас...*), у Босни и Херцеговани (*Босанско-херцеговачке новине*, *Сарајевски лист*) као и нестраначка штампа (*Српске новине*, *Глас Црногорца*, *Ваљевске новине...*). О специфичностима политичко-књижевне периодике Иванић пише: она је „много динамичнија и актуелнија у реакцијама на књижевне појаве“, „на одређен начин и регионалнија, у већем степену локална“, отворенија према прози, критици, књижевној репортажи, преводној прози. Ова штампа је, с једне стране, повезивала сараднике по политичкој опредељености, али с друге, отварао могућности и за одвајање политичког од књижевног суда: „Књижевност је често неутралисала политичке оријентације аутора, повезивала у коло сарадника политички супротстављене појединце или их је, опет, из књижевних разлога удаљавала.“ (379)

Иванићева монографија скреће пажњу на још једну, честу димензију часописних прилога – на њихову повезаност са ликов-

ним прилозима уобичајену за хумористичко-сатиричне часописе (в. удео карикатуре у Змајевим часописима) или за календаре („Илустрације су обавезан дио календара, садржећи често информативни потенцијал и висок степен популаризације одређених личности“ (334).

Више него теоријске елаборације о посткултурном феномену, Иванићева монграфија открива како значења у култури нису фиксирани и исписива, чак и када се она ретроспективно сагледава као привидно „испричана прича“. У тој „испричаној причи“ успостављена је хијерархија текстова који у часописима имају једну другачију позицију – наспрам дијакхронијске вредносне вертикале – хоризонтална раван у којој су уједињени из перспетиве будућих времена и битни и небитни прилози. Хоризонтална контекстуализација текста Иванићу је омогућила да уочи интензивније везе између вредносно различито ранжираних текстова. Тако нпр. он препознаје извесну значењску сличност између песме *Својој вили* М. П. Шапчанина и Костићеве *Санџа Марие*, између текстова Велимира Ђорђевића *Први поглед* и Диса (*Можда слава*) или песме анонимног аутора *Слава освајачка* и циклуса Васка Попе *Врађи ми моје кривице* (145). У његовој монографији се чују нечујни, за наше време изгубљени писци, они за које не зна ни историја и који се прескачу у селективним библиографијама. Ти гласови нису без значења, а њихов књижевноисторијски значај постаје уочљивији када се прати генеза облика и динамичност релација међу текстовима. Илустративан је одломак у којем се до општег, значајног, долази преко низа безначајних прилога. Иванић, на пример, о популарној интимистичкој лирици пише енциклопедијски сажето, готово у форми одреднице, полазећи од имена/псеудонима која данашњем читаоцу ништа не значе (Владимир, С. Торбица, Александра Ђ., Милутин Трбић, Софија Стевановић, Драгомир...). (149)

Новина Иванићеве студије у интерпретативном смислу је заправо у враћању текста времену у коме је настало, истицању једне његове интерпретативне димензије која није одвојена од околности и услова стварања и непосредног реципирања текста. Ово враћање не почива на опонашању ранијег читалачког хоризонта јер је ова времепловна позиција немогућа. Иванићева студија је усмерена према ре-интерпретацијама и новим вредновањима нарочито оних писаца који су остали „заробљени“ у часописима као и према интензивнијем сагледавању књижевних генеза и интертекстуалних релација. У том смислу је нпр. подстицајно прочитати песму Огњеслава Утјешиновића *Острожинског Ирени*, објављену у Јавору

1874, за коју Иванић пише да се „издваја високим артизмом“ (142) или преиспитати друштвеноисторијски контекст за настанак родољубивих пригодница (143) и у том интерпретативном оквиру ишчитати изнова Костићеву песму *Дон Кихоту* (Јавор, 1874). И као студија о књижевним прилозима и као студија о штампи, монографија *Књижевна периодика српског реализма* оријентисана је на читаоце различитих интересовања – на оне које занима књижевност, култура, новинарство, медији, историја... Она је пример покривичког читања огромне часописне продукције у којој је била похрањена готово целокупна књижевност друге половине 19. века.

Прихваћено за штампу јула 2010.